

(Research Article)

Investigation and analysis of the representation of social actors in Shaqshaqiya Sermon based on the sociosemantic system network of "Van Leeuwen"

Mahdiyeh Normandippor¹, Narges Ansari^{2*}, Abdolali Ale booye Langroudi³

Submission Date: 23 August 2023

Revision Date: 21 November 2023

Acceptance Date: 16 December 2023

(Page 31-58)

Abstract

Critical discourse analysis analyzes and explains texts with a systematic approach. One of the basic propositions of critical analysis is to pay attention to the human actors, which is constructed and represented in the context of discourse. Van Leeuwen, one of the critical discourse theorists, presents an inventory of sociosemantic factors related to the way of representation of social actors. This network consists of two main components: elimination and statement, and each of them has several sub-components. Through them, one can understand the ideology, and the hidden intentions of the discourse owners. In the present research, the special discourse of Imam Ali in the sermon of Shaqshaqiya is analyzed based on the descriptive-analytical method from the perspective of Van Leeuwen's model, considering the special importance of this sermon and the importance of the actors participating in this sermon. By analysis of discourse-oriented constructions from the total components of Exclusion and Inclusion, it can be understood that Imam (pbuh) does not want to mention the names of people, especially the usurping caliphs and members of the six-member council. They have been represented as active actors to realize their desires in a collective action and reaction through Personalization subcomponents, or have been addressed in general using terms such as "Al-Shuri", "Al-Jama'a", "Al-Nazair". The non-use of the

1. PhD student of Arabic language and literature, faculty of literature and humanities, Imam Khomeini International University

2. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University

3. Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University

*: Corresponding Author:

Email: n.ansari@hum.ikiu.ac.ir

How to cite this article: Ansari, N., Ale booye Langroudi, A. A., & Normandippor, M. (2023). Investigation and analysis of the representation of social actors in Shaqshaqiya Sermon based on the sociosemantic system network of "Van Leeuwen", *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 11(43), 31-58. <https://doi.org/10.22084/nahj.2024.28558.2992>

element of Honorification indicates that no legitimate right has been given to them in the Imam's discourse. Imam is an actor who has assigned a high frequency of passivation. By examining the difference between the explicit and implicit components, it was found that Imam's discourse refers to explicit categories.

Keywords: Shaqshaqiya Sermon, Imam Ali, Critical discourse analysis, representation, social actors, sociosemantic, Van Leeuwen.

Extended Abstract

1. Introduction

The concept of discourse and discourse analysis as an approach that fundamentally emphasizes qualitative and interpretive aspects in addition to quantitative aspects, is a framework that has found a special place in social research in the discovery of meaning. Due to the widespread use of discourse in various fields, we see different definitions and approaches in discourse and discourse analysis, but what is intended in this research is the scientific and linguistic concept of discourse, because the discourse can be considered as the generator and originator of the ideology that is hidden in it and embodied through linguistic tools. One of the discourse analysis approaches that is of interest to social science researchers and other fields is critical discourse; Critical discourse analysis has paid attention to ideological processes, relations between language and power and ideology in the investigation of linguistic phenomena and discourse practices, and it places linguistic and non-linguistic elements together with the background knowledge of the actors under study.

2. Theoretical framework

Van Leeuwen (1947) is a linguist, writer, director and professor of communication theory. Although he is considered one of the main developers of social semiotics, he presents a list of ways of representing social actors in critical discourse analysis (1996) with a different approach from other pioneers of CDA, using socio-semantic components in his article entitled "Representation of Social Actors", and defines and explains each one. In defining and explaining his model, he says: the study of the sociological-semantic components of the discourse creates a deeper and more comprehensive understanding of the text than the study of the linguistic components because these components are more effective in showing the lower layers of the text. Van Leeuwen's model (2008) generally consists of two main components called Exclusion and Inclusion. Each of the processes of Exclusion and Inclusion may happen in one of the

forms of Suppression, Backgrounding, Activation, Passivation, Personalization, Impersonalization, Genericization and Specification type, each of which has different types of special sub-components. Shagshaghieh's sermon is a suitable discourse material for analysis based on the "Van Leeuwen" model due to the fact that it has a variety of social actors and characters and people are embodied in it as individual actors. On the other hand, attention and emphasis on the agent and the human factor leads to a greater tendency towards the context of the text in the interpretation of the texts. When we choose among the types of participants in the representation of actors, this choice can be ideologically meaningful. For this purpose, Chi-Squared Test was used to compare the ratio of each of the main components and Binomial Test was used to measure their significance.

3. Research method

The present study, using the descriptive-analytical method, seeks to investigate and analyze the way of representation of social agents in Shagshaghia sermon. In order to apply Van Leeuwen's systematic network to the text of the sermon, first by examining each part of the sermon, social actors, i.e., all the people who participated in the events and statements of the sermon, were extracted, then the way of representation and presence of each of these agents in the various situations were evaluated and analyzed based on the socio-semantic components that Van Leeuwen proposed in his model.

4. Conclusion

By examining and analyzing the representation of social agents in the sermon of Shagshaqiyah, a total of 308 examples of sociological-semantic components were obtained from the text of the sermon. The received data indicate that the usage rate of the Inclusion component is relatively higher than the usage frequency of the Exclusion component; Data related to the total rate of use of two sub-components of Exclusion, that is, Suppression and Backgrounding, show that Backgrounding has been used many more times in Imam's speech and it shows that he does not want to use the Suppression element. Out of a total of 308 components, 198 components are related to various types of Inclusion components, among which, respectively, personalization and activation have more frequency; In personalization with the Determination element, the sub-components of Relational identification and negative Appraisal were the most frequently used; In Relational identification, Uthman and Abd al-Rahman bin Auf are the actors who are represented with relative relations indicating

the special importance that the Umayyads attached to genealogy, which is clearly inferred from the speech of Imam (a.s.). The people have been represented in negative Appraisal because of the way they turned to Imam to pledge and their breaking the pledge as well as Uthman and the members of the Shura each because of their wrong behavior and performance during this process. Personalization through Association had a high frequency compared to other Personalization sub-components in the sermon text. The members of the six-member council and the successors of Rashedin are among the activists who have been represented by this component because of the common goals they were pursuing; Active activists both in taking over the caliphate and in dividing the caliphate among themselves, and, in other words, in looting the public properties, a group that participated in a collective action and reaction to realize their own decisions and wishes are mentioned in the whole sermon.

From a total of 30 components of passivation, the actor who has the highest percentage of passivity and inactivity in the sermon is Imam Ali himself and then the people of the society who are represented as objects that were subjected to the policies and actions and reactions of the caliphs. Although Imam (a.s.) has a strong presence in the sermon, his presence is represented in the form of a passive actor; Amir al-Mu'minin (a.s.) surrendered in such circumstances to preserve the interests of Muslims, the stability of Islam and to preserve the position of the Qur'an as a citizen.

Determining the nature was also expressed in the text of the sermon with the two elements of Individualization and Assimilation; In the speech of Imam (a.s.) what is taken from the constructions of discourse is that he does not want to mention the names of individuals, especially in cases where the caliphs or members of the six-member council are mentioned, they are referred to in a general form of reference with titles such as "Al-Shuri" ", "Al-Jama'ah", "Al-Nazir" etc., or using a reference set in the form of numbers and figures such as "The First" and "The Third" instead of mentioning the names of the caliphs, he refrains from mentioning their names directly. In addition, the non-representation of actors by Honorification element is related to the political vision of Imam (a.s.), who did not consider any legitimacy for the rule of the Rashedin caliphs.

And finally, to measure the mystery of the text from the total of explicit and hidden components, 58% of the text was found to be dedicated to the explicit components indicating that Imam's discourse is not hidden.

References [In Persian]

- Aghagolzadeh, F., Khairabadi, R. & Gulfam, A. (2012). A comparative study of the way Iranian and Western actors are represented in the nuclear issue in the international media (Van Leeuwen model 2008). *Linguistic essays*, (4)13, 1-19.

- Johnston, B. (2019). *Discourse analysis*. Translated by Seyed Jalil Shahri Langroudi. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Haghighat, S. S. (2006). *Political science methodology*. Qom: Mofid University Press.
- Rassouli, M. R., & Nematollahi, P. (2021). *Discourse theory: from structuralism to poststructuralism*. Tehran: Logos Publishing.
- Rezai-Panah, A., & Shukati Moqrab, S. (2016). *Analysis of political discourse (political matter as a discursive construction)*. Tehran: Tisa Publishing.
- Zodranj, S. and Arbati Moghadam, Sh. (2022). Analyzing Shagshaqiyah's sermon with the approach of critical discourse analysis. *Quarterly of Nahj al-Balagheh Research*, (10)37, 115-139.
- Sadouq, M. bin Ali. (2007). *Ilal ush-Sharaayi*. Translation: Seyyed Mohammad Javad Zehni. Qom: Momenin Publications.
- Shayiri, H. R. (2019). *Analysis of discourse semantics*. p7. Tehran: Samt.
- Akkad, A. M. (1970). *The character of Hazrat Ali (peace be upon him)*. Translation: Seyyed Jaafar Ghadban. Tehran: New Moon.
- Makarem Shirazi, N., & et al. (2011). *The message of Imam Amir al-Mu'minin (a.s.): a new and comprehensive commentary on Nahj al-Balagha*. First edition. Qom: Imam Ali Ibn Abi Talib Publications.
- Yarmohammadi, L. (2016). *Contrastive analysis of cognitive discourse (Persian and English in the framework of critical linguistics)*. Tehran: Hermes Publications.
- Jorgensen, M., and Phillips, L. (2021). *Theory and method in discourse analysis*. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney.
- Najafi-Ayoki, A., Rasool-Niya, A. H., & Kaveh Noushabadi, A. R. (2017). The textual analysis of Shagshaghieh's sermon based on the theory of "Serrel" speech act. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagheh Research*, (5)19, 1-17.

References [In Arabic]

- Ibn abi Al Hadid, Al muttazzali. (1999). *Commentary on the Nahj al-Balagha*. Qom: Dar Alkotob Aleslamy.
- Bagher al-Hosseini, Muhammad bin Ismail. (2010). *Explanation of the vocabulary of Nahj al-Balagha*. Qom: Bostan Kitab.
- Bahrani, Maitham bin Ali bin Maitham. (1943). *Commentary on Nahj al-Balagha*. Al-Kitab publishing office.
- ----- (1996). *Commentary on Nahj al-Balagha*, Translated by Gurban Ali Mohammadi Moghadam and Ali Asghar Nawai Yahiizadeh. p1, Mashhad, Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation.
- Anouz, Sabah Abbas. (2015). *Nahj al-Balagha*. The voice of truth. first edition Iraq: Holy Karbala. Nahjul Balagha Institute of Sciences.

References (In English)

- -Van Leeuwen, T. (1996). *The representation of social actors in discourse*. In Caldas- Coulthard, C. R., & Coulthard, M. (Eds.), *Texts and practices*.
- ----- (2008). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

(مقاله پژوهشی)

بررسی و تحلیل نحوه بازنمایی کارگزاران اجتماعی در خطبه شششنبه براساس الگوی جامعه‌شناختی - معنایی «ون لیوون»

مهديه نورمندی پورا^۱، نرگس انصاری^{۲*}، عبدالعلی آل بویه لنگرودی^۳

بازنگری مقاله: ۱۴۰۲/۰۸/۳۰

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۶/۰۱

پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

(از ص ۳۶ تا ۵۸)

چکیده

تحلیل گفتمان انتقادی با رویکردی نظام‌مند به تحلیل و تبیین متون می‌پردازد. یکی از گزاره‌های اساسی تحلیل انتقادی توجه به کارگزار انسانی است که در گستره گفتمان برجسته، بر ساخته و بازنمایی می‌شود. «تو ون لیوون» از نظریه پردازان حوزه تحلیل گفتمان انتقادی، در قالب شبکه نظام‌مندی، لیستی از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی - معنایی در مورد نحوه بازنمایی کارگزاران اجتماعی را ارائه می‌دهد؛ این شبکه از دو مؤلفه اصلی حذف و اظهار تشکیک شده است و هر کدام دارای زیرمؤلفه‌های متعددی است که از طریق آن‌ها می‌توان ایدئولوژی، گفتمان خاص نویسنده و نیت‌های پوشیده صاحبان گفتمان را دریافت. در پژوهش حاضر، خطبه شششنبه با توجه به اهمیت ویژه آن و اهمیت کارگزاران شرکت کننده در آن، با هدف شناسایی و تبیین گفتمان خاص امام(ع) براساس الگوی ون لیوون و تحلیل مؤلفه‌های جامعه‌شناختی - معنایی در متن خطبه بررسی می‌شود. در نتیجه تحلیل ساخت‌های گفتمان مدار و داده‌های آماری از مجموع زیرمؤلفه‌های حذف و اظهار، چنین برداشت می‌شود که ایشان تمایلی به ذکر نام افراد، به ویژه خلفای راشدین و اعضای شورای شش نفره ندارند، خلفای راشدین در سراسر خطبه به مثابه کنش‌گرانی فعال برای تحقق بخشیدن به تصمیمات خود در یک کنش و واکنش جمعی از طریق زیرمؤلفه‌های تشخیص بخشی بازنمایی شده‌اند یا از آن‌ها در قالب کلی ارجاعی با عناوینی همچون «الشوری»، «الجماعة»، «النظائر» و ... یاد شده است. کاربرد نداشتن عنصر مقام‌دهی بیانگر این است که در گفتمان امام، هیچ‌گونه حق مشروعیتی به آن‌ها داده نشده است. از طرف دیگر امام علی(ع) کارگزاری است که بسامد بالای منفعل‌سازی را به خود اختصاص داده است. همچنین با بررسی تفاضل مؤلفه‌های صریح و پوشیده مشخص شد که گفتمان امام(ع) بر صراحت و پوشیدگی نداشتن اشاره دارد.

کلید واژه‌ها: خطبه شششنبه، امام علی(ع)، تحلیل گفتمان انتقادی، بازنمایی، کارگزاران اجتماعی، الگوی جامعه‌شناختی - معنایی، ون لیوون.

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران

۲. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران

۳. استاد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران

۱. مقدمه

اندیشمندان علوم اجتماعی برای کشف معنای حقیقی متون در مطالعات خود برآنند تا برای امر اجتماعی چارچوب‌های نظری و روش‌شناسانه‌ای ارائه دهند که به‌طور بنیادی علاوه بر جنبه‌های کمی بر جنبه‌های کیفی و تفسیری نیز تکیه داشته باشد. مفهوم گفتمان و تحلیل گفتمان نیز از آنجا که به‌عنوان رویکردی کمی/ کیفی هم بر جنبه‌های بیرونی واقعیت و هم بر جنبه‌های ذهنی و تفسیری تأکید دارد، چارچوبی است که در کشف معنا، جایگاه ویژه‌ای در پژوهش‌های اجتماعی یافته است. گفتمان در حوزه مفهومی خود در معنای علمی و زبان‌شناسانه نخستین بار در اواسط دهه ۱۹۶۰ به‌وسیله اندیشمند فرانسوی «امیل بنویست»^۱ به‌کار گرفته شد. وی در تعریف گفتمان چنین آورده است: «گفتمان یعنی به‌کارگیری زبان به‌واسطه استعمال فردی» (بنویست، ۱۹۶۰ به نقل از شعیری، ۱۳۹۸: ۱۳) «یورگنسن و فیلیپس» «گفتمان را شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن درباره جهان و فهم آن یا یکی از وجوه آن معرفی می‌کنند» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۴۰۰: ۱۸). می‌توان گفتمان را مولد و موجد ایدئولوژی‌ای دانست که در گفتمان پنهان است و از راه ابزارهای زبانی تجسد می‌یابد. گفتمان به‌عنوان یک مفهوم جامعه‌شناختی- معنایی «قطعه‌ای زبانی و بامعناست که اجزای آن به‌شکلی به‌هم مربوطند و هدف خاصی را دنبال می‌کنند» (یارمحمدی، ۱۳۸۵: ۱). «لاکلو و موف گفتمان را مجموعه‌ای معنادار از علائم و نشانه‌های زبان‌شناسانه و فرازبان‌شناسانه می‌دانند که در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند و از این رهگذر، سیستم و نظام موقعیتی ساختارمندی به‌دست می‌آید، آنگاه اسم آن را گفتمان می‌گذاریم» (لاکلو و موف به نقل از رسولی و نعمت‌اللهی، ۱۴۰۰: ۷۹). تحلیل گفتمان نیز نوعی روش‌شناسی محسوب می‌شود که «عبارت است از تعبیه سازوکار مناسب و اعمال آن در کشف و تبیین ارتباط گفته (یا متن) با کارکردهای فکری و اجتماعی» (یارمحمدی، ۱۳۹۳: ۱۶۵).

یکی از رویکردهای تحلیل گفتمان که مورد توجه پژوهشگران علوم اجتماعی و سایر حوزه‌ها است، گفتمان‌شناسی انتقادی است؛ به نظر «فرکلاف»، «تحلیل گفتمان انتقادی برخلاف نظریه‌های غیرانتقادی در بررسی پدیده‌های زبانی و اعمال گفتمانی به فرایندهای ایدئولوژیک در گفتمان، روابط بین زبان و قدرت، ایدئولوژی، سلطه و قدرت و نابرابری، پیش‌فرض‌های دارای بار ایدئولوژیک در گفتمان و بازتولید اجتماعی ایدئولوژی زور توجه کرده و عناصر زبانی و غیرزبانی را به‌همراه دانش زمینه‌ای کنش‌گران، هدف و موضوع مطالعه خود قرار می‌دهد» (حقیقت، ۱۳۸۵: ۴۵۸). در گفتمان‌شناسی انتقادی، تحلیل گفتمان براساس الگوها و شیوه‌های متفاوتی از سوی نظریه‌پردازان این حوزه بررسی شده است که یکی از آن‌ها الگوی جامعه‌شناختی-معنایی ون لیوون است.

۱-۱. بیان مسئله

ون لیوون (۱۹۴۷) زبان‌شناس، نویسنده، کارگردان و استاد نظریه ارتباطات است. اگرچه از توسعه‌دهندگان اصلی نشانه‌شناسی اجتماعی محسوب می‌شود، اما درباره تحلیل گفتمان از وی کتاب‌ها و مقالاتی منتشر

1. Emile Benveniste

شده است که مشروعیت‌سازی، مشروعیت چندوجهی، بازنمایی، کارگزار اجتماعی، قدرت و اقتدار از مفاهیم و اصطلاحات اساسی نظریات وی است. وی (۱۹۹۶) در تحلیل گفتمان انتقادی با رویکردی متفاوت از سایر پیشگامان CDA با استفاده از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی-معنایی، نحوه بازنمایی کارگزاران اجتماعی را تبیین می‌کند. ون‌لیوون در تعریف و تبیین الگوی خود می‌گوید: «مطالعه مؤلفه‌های جامعه‌شناختی - معنایی گفتمان، نسبت به بررسی مؤلفه‌های زبان‌شناختی، درک عمیق‌تر و جامع‌تری از متن ایجاد می‌کند؛ زیرا این مؤلفه‌ها در نشان دادن لایه‌های زیرین متن کارایی بیشتری دارد» (Van Leeuwen, 1996:33). خطبه ششقیه از این جهت که دارای تنوع کنش‌گران اجتماعی است و شخصیت‌ها و افراد به صورت کارگزارانی منفرد و مجرد در آن تجسم یافته‌اند، ماده گفتمانی مناسبی برای تحلیل براساس الگوی «ون‌لیوون» است. از سوی دیگر، توجه و تأکید بر کارگزار و عامل انسانی، گرایش بیشتر به بافت و زمینه متن را در تفسیر متون به‌دنبال دارد. زمانی که در بازنمایی کنش‌گران از میان انواع مشارکت‌کنندگان گزینش می‌کنیم، این انتخاب می‌تواند به لحاظ ایدئولوژیک معنادار باشد. به این منظور برای مقایسه میزان کاربرد نسبت هریک از مؤلفه‌های اصلی از آزمون کاسکور و برای سنجش میزان معناداری آن‌ها از آزمون بایمینال استفاده شده است. در این راستا با بررسی کارگزاران اجتماعی در خطبه ششقیه در پی پاسخ دادن به سؤالات زیر هستیم:

- ۱- هر کدام از کارگزاران شرکت‌کننده در خطبه ششقیه بر اساس مؤلفه‌های جامعه‌شناختی-معنایی چگونه بازنمایی شده‌اند؟
- ۲- چگونه می‌توان با بهره‌گیری از دو مؤلفه اصلی حذف و اظهار در پس متن تاریخی خطبه ششقیه، ایدئولوژی و گفتمان امام(ع) را درک و دریافت کرد؟
- ۳- تا چه میزان از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی-معنایی در صراحت‌بخشی و رازگونگی گفتمان امام(ع) در خطبه ششقیه بهره گرفته شده است؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

برخی از متون خبری، سیاسی و ادبی با رویکرد کارگزارمحور ون‌لیوون در حوزه گفتمان‌شناسی انتقادی بررسی و تحلیل شده‌اند. در ادامه به برخی از این موارد اشاره می‌شود:

یارمحمدی (۱۳۹۳) در کتاب «ارتباطات از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی» با رویکردی کارگزارمحور به تحلیل ساخت‌های گفتمان‌مدار در گزیده‌ای از سرمقاله‌های روزنامه‌های ایران پرداخته تا میزان صراحت و پوشیدگی پیام را در مطبوعات مدنظر تعیین کند و همچنین در مقاله دیگری با عنوان «بازنمایی کارگزاران اجتماعی در منازعات فلسطین و اسرائیل از طریق ساختارهای گفتمان‌مدار جامعه‌شناختی-معنایی» با مطالعه تطبیقی‌ای در نحوه بازنمایی کارگزاران اجتماعی، مخاطب را به مناسبات و روابط سلطه و نیت‌ها و منظورهاى پوشیده گفتمان رهنمون می‌سازد.

عبدالباسط عرب یوسف‌آبادی، الیاس برآبادی و طاهره میرزاده (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان «بررسی ساخت‌های گفتمان‌مدار سوره قصص براساس الگوی ون‌لیوون» با تحلیل نظام گفتمانی سوره

قصص نشان داده‌اند که بسامد مؤلفه اصلی اظهار به مراتب بیشتر از مؤلفه حذف است و در نهایت، کارگزاران به مثابه کنش‌گرانی فعال، بیشتر از طریق مؤلفه‌های کلی ارجاعی و عینی کردن بازنمایی شده‌اند. ابراهیم فلاح و سجاد شفیق‌پور (۱۳۹۹) در مقاله «واکاوی تطبیقی بافتارهای گفتمان‌مدار روایت حضرت نوح در دو سوره هود و نوح بر محور الگوی ون لیوون» ضمن واکاوی تطبیقی مؤلفه‌های جامعه‌شناختی-معنایی در دو سوره مذکور نشان می‌دهند، نحوه بازنمایی کارگزاران در سوره هود حاکی از آن است که فرایند پوشیدگی در گفتمان غلبه دارد، اما در سوره نوح نحوه بازنمایی کارگزاران بر صراحت متن اذعان دارد.

ابراهیم عبدالقواب حمزة در مقاله خود با عنوان «التلاعب بالتمثيلات الإستعارية للفواعل النحوية و الفاعلين الاجتماعيين في الخطاب الإقتصادي المعاصر» (۲۰۲۱). به بررسی کارکرد استعاره‌های تمثیلی در بازنمایی کنش‌گران اجتماعی و کنش‌های اجتماعی در گزارش‌های سالانه صندوق بین‌المللی پول پرداخته است و در پایان اذعان می‌کند؛ در شرایطی که بحران اقتصادی روی داده است، این بحران مانند اتفاقی طبیعی بازنمایی شده و اشاره‌ای به کارگزار اجتماعی نشده است، همچنین نویسنده علاوه بر کارکردهایی که «ابن‌جنی» برای استعاره تمثیلیه برشمرده بود مواردی دیگر همچون اظهار، حذف، ارزش‌دهی و ... را به آن افزوده است.

متن شریف نهج البلاغه در مباحث گفتمانی تاکنون از زاویه نحوه بازنمایی کارگزاران اجتماعی بررسی و پژوهش نشده است. به این ترتیب، در این مقاله به‌طور ویژه نحوه بازنمایی کارگزاران اجتماعی در خطبه شششنبه با توجه به الگوی جامعه‌شناختی-معنایی ون لیوون بررسی و تحلیل می‌شود.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

با توجه به اینکه خطبه شششنبه یکی از برجسته‌ترین خطبه‌های امام(ع) است که بیانگر چندین موضوع مهم، از جمله مسئله تاریخی غصب خلافت امام علی(ع) به وسیله خلفای سه‌گانه، توصیف شرایط جامعه و احوال مردم آن روز و همچنین مبین شرایط روحی امام در آن برهه تاریخی و برخورد ایشان با غاصبان خلافت است، بنابراین بررسی و تحلیل نحوه بازنمایی کارگزاران اجتماعی در این خطبه حائز اهمیت است و چگونگی بازنمایی هریک از کارگزاران با بهره‌گیری از مؤلفه‌های جامعه‌شناختی-معنایی ما را به فهم عمیق‌تر گفتمان امام(ع) و ناگفته‌های ایشان رهنمون می‌سازد.

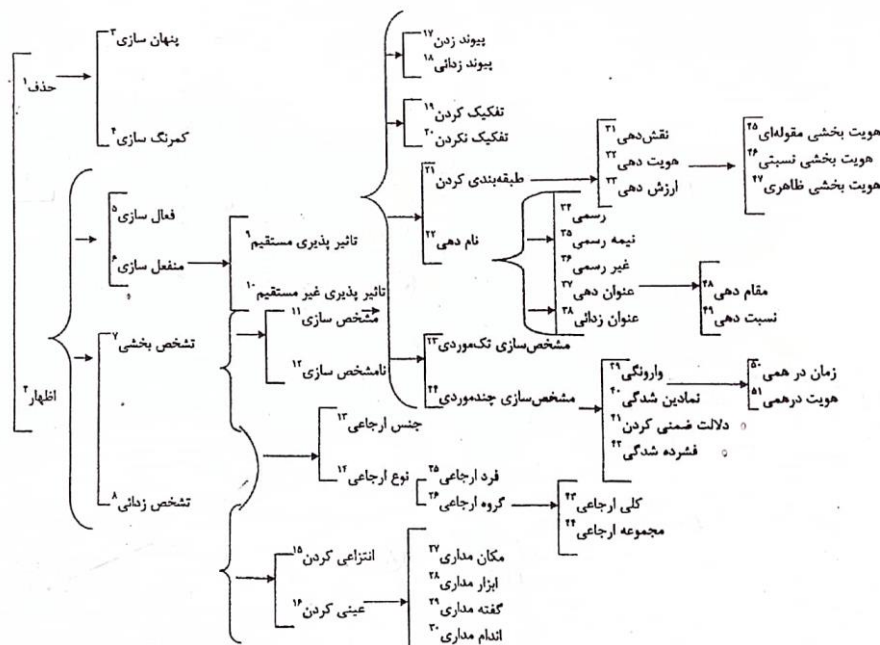
۲. بحث

۲-۱. کارگزاران اجتماعی در تحلیل گفتمان ون لیوون

پدیده گفتمان و تحلیل گفتمان اساساً در زبان‌شناسی متولد شد. در جریان سیر تاریخی این مفهوم، پس از طرح «تحلیل گفتمان ساخت‌گرا» که در این حالت «زبان به‌عنوان جریان معینی کاملاً مستقل از گفتار یا گفته‌پردازی در نظر گرفته می‌شد» (شعیری، ۱۳۹۸: ۱۱-۱۰). «تحلیل گفتمان نقش‌گرا» مطرح شد با گسترش نقش‌گرایی، عده‌ای از زبان‌شناسان مفهوم بافت را نیز وارد تحلیل گفتمان کردند و گفتمان را

به‌مثابه زبان به هنگام کاربرد در نظر گرفتند» (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۵۴). سپس به سبب نواقص موجود در تحلیل گفتمان نقش‌گرا، «بعد تعاملی زبان در مرکز فعالیت‌های زبان‌شناختی قرار گرفت» (شعیری، ۱۳۹۸: ۹-۱۲) و با افزودن مفاهیمی نظیر «قدرت» و «ایدئولوژی» نگرش «تحلیل گفتمان انتقادی» پایه‌گذاری شد. تحلیل گفتمان انتقادی رویکردهای متنوعی دارد، آنچه در این رویکردها حائز اهمیت است، این است که همگی به سمت تحلیل اجتماعی گفتمان‌گرایش دارند. «یکی از مشخصه‌هایی که شاید بتوان برای تحلیل انتقادی گفتمان برشمرد، توجه به کارگزار انسانی و برجسته ساختن آن در گفتمان است» (رضایی‌پناه، ۱۳۹۵: ۴۳). از میان رویکردهای گفتمان انتقادی، رهیافتی که ون لیوون اتخاذ کرده بر بازنمایی کارگزار اجتماعی تمرکز دارد. وی در مقاله خود با عنوان «بازنمایی کارگزاران اجتماعی» فهرستی از شیوه‌های بازنمایی کارگزاران اجتماعی را ارائه می‌دهد و هرکدام را تعریف و تبیین می‌کند. «مسئله ساختار - کارگزار، همواره هسته اصلی نظریه‌های سیاسی و اجتماعی را شکل داده است؛ چراکه همواره این مسئله مطرح بوده که نقش کارگزار و کنش‌گر در جامعه بیشتر است» (حقیقت، ۱۳۸۹: ۱۴۷). در تحلیل متون هرگاه نقش کارگزار و عامل انسانی در مرکز توجه قرار گرفته، به‌دنبال آن توجه به بافت و زمینه متن را بیشتر فراهم آورده است. منظور از «کارگزاران اجتماعی» که از آن به «کنش‌گران اجتماعی» نیز یاد شده است، «عاملانی هستند که در چهارچوب نقش و کارکرد خاصی عمل می‌کنند و در هریک از نهادهای رسمی و غیررسمی در جامعه برابر الگو و عرف مشخص (و تا حدزیاد پیش‌بینی‌پذیر) رفتار می‌کنند. گفتار و کلام هریک از کارگزاران نیز در قالب همین اعمال و دیدگاه فکری - اجتماعی یا ایدئولوژی حاکم بر این نهاد معنا پیدا می‌کند و تفسیر می‌شود» (یارمحمدی، ۱۳۹۳: ۱۶۶). الگوی ارائه‌شده ون لیوون برخلاف الگوهایی که صرفاً به شاخص‌های زبان‌شناختی [مانند الگوی هاج و کرس] تکیه دارند از منظر شاخص‌های جامعه‌شناختی و معنایی متن را تحلیل می‌کند. «دلیل اصلی ون لیوون در مقدم دانستن مؤلفه‌های جامعه‌شناختی بر زبان‌شناختی این است که کنش‌گران زبان‌شناختی و کنش‌گران اجتماعی بر یکدیگر منطبق نیستند» (آقاگل‌زاده، اسدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵).

الگوی ون لیوون (۲۰۰۸) به‌طور کلی از دو مؤلفه اصلی به نام حذف و اظهار تشکیل شده است که هرکدام از این دو مؤلفه، زیرمؤلفه‌های متعددی دارند. در ادامه شماتیک مؤلفه‌های اصلی و زیرمؤلفه‌های الگوی ون لیوون (۲۰۰۸) ترسیم می‌شود. سپس هریک از این مؤلفه‌ها تعریف و با آوردن نمونه‌هایی تبیین و تحلیل می‌شوند.

۲-۲. بررسی مؤلفه‌های جامعه‌شناختی - معنایی الگوی ون لیوون در خطبه شششنبه

خطبه شششنبه تقریباً در تمام نسخه‌های نهج‌البلاغه در جایگاه سومین خطبه قرار دارد. «این خطبه بازگوکننده تاریخ و فلسفه سی سال حکومت خلفا و خلافت خود آن حضرت و فلسفه حکومت از دیدگاه اسلام است.» (امامی فر، ۱۳۷۹: ۶۱). مضمون کلی سخن امام(ع) برگرفته شده از عالم درونی ایشان و واقعیت خارجی‌ای است که ارزش‌های جامعه بر آن حاکم است. «امام(ع) به‌عنوان یک خطیب، فردی خلاق و مبتکر در نظر گرفته شده است. طبق نظر یونگ، انسان مبتکر در واقع فردی جمعی است که پرچم‌دار روح فعال ناخودآگاه انسان است و قادر است، زوایای پنهان ناخودآگاه جمعی را با عمیق شدن در لایه‌های گذشته کشف کند» (عنوز، ۲۰۱۵: ۵۷). این خطابه، تکه‌ای از تاریخ است که قابل کتمان نیست و پیش از سیدرضی علمای دیگری به آن پرداخته و آن را در آثار خود ثبت کرده‌اند. در ادامه به چگونگی بازنمایی کارگزاران اجتماعی در متن خطبه می‌پردازیم. کارگزاران اجتماعی، شامل تمام افرادی است که در رویدادها و گزاره‌های خطبه شرکت داده شده‌اند؛ نحوه بازنمایی و حضور هر یک از این کارگزاران در موقعیت‌های گوناگون براساس مؤلفه‌های جامعه‌شناختی - معنایی که ون لیوون در الگوی خود مطرح کرده است، ارزیابی و تحلیل می‌شود.

۲-۲-۱. حذف^۱

حذف مؤلفه‌ای است گفتمان‌مدار در مقابل اظهار، حذف به دو صورت در گفته قابل بررسی است:

1. Exclusion

پنهان‌سازی^۱ و کمرنگ‌سازی^۲. یکی از انواع فرایند حذف، پنهان‌سازی است که «هیچ ارجاعی به کارگزار یا کارگزاران اجتماعی در هیچ‌جای متن و بافت وجود ندارد. به عبارت دیگر، از کارگزاران اجتماعی و فعالیت‌هایشان هیچ ردی برجای نمی‌ماند» (Van Leeuwen, 2008: 29). در پنهان‌سازی گاهی نقش کارگزار اجتماعی حتی توسط گوینده یا نویسنده هم قابل‌شناسایی نیست (یارمحمدی، ۱۳۹۵: ۷۲). «هاج» و «کرس» معتقدند، غیرصریح بودن عامل (کسی که سبب یا مسئول عملی است) این حس را به وجود می‌آورد که نویسنده یا گوینده نمی‌داند یا نباید بداند این کارها چگونه انجام می‌شود و این نوع زبان را «زبان غیرانتقالی» می‌نامند (جانستون به نقل از هاج و کرس، ۱۳۹۸: ۷۲). در ادامه نمونه‌ای از متغیر پنهان‌سازی در خطبه شقشقیه ذکر می‌شود:

«يَهْرُمُ فِيهَا الْكَبِيرُ وَ يَشِيبُ فِيهَا الصَّغِيرُ وَ يَكْدُخُ فِيهَا الْمُؤْمِنُ» (خطبه ۳) بزرگ‌سالان را فرسوده، کودکان خردسال را پیر و مردم باایمان را رنج می‌دهد. در این پاره‌گفتار، امام (ع) به توصیف روزگار بعد از رحلت رسول‌الله اشاره می‌فرماید، در اینجا حذف از نوع پنهان‌سازی است. کارگزار فعل‌های «یهرم»، «یشیب» و «یکدخ» مشخص نیست. در واقع می‌توان گفت، کنش‌گر یا فاعل اصلی به‌گونه‌ای به پس‌زمینه رانده شده است و هویت آن قابل‌شناسایی نیست. اگرچه از لحاظ دستوری «الکبیر»، «الصغیر» و «المؤمن» به ترتیب فاعل فعل‌های مذکور محسوب می‌شوند، اما به لحاظ جامعه‌شناختی-معنایی کارگزارانی منفعلند که شرایطی بر آن‌ها عارض شده است. شرایطی که بر جامعه آن روز حاکم بود، ظلمت و فتنه‌ای که در فضای جامعه انباشته شده بود، نتیجه و ماحصل این شرایط همه را تحت فشار قرار داده بود؛ پیران را زمین‌گیر، کودکان را پیر و مؤمنان در این برهه، رنجی مضاعف متحمل می‌شدند. اما به هویت عامل اصلی این شرایط اشاره‌ای نشده است.

دیگر فرایند حذف، کمرنگ‌سازی است. طبق این مؤلفه، «ممکن است کارگزاران اجتماعی حذف‌شده در جای دیگری از متن شناسانده شده باشند. یکی از راه‌های شناخت و تشخیص مؤلفه کمرنگ‌سازی، توجه به حذف عامل منفعل است» (Van Leeuwen, 2008: 29). در ادامه به ذکر مواردی از کمرنگ‌سازی در متن خطبه شقشقیه می‌پردازیم:

- «أَرَى تُرَائِي مَهْبًا» (خطبه ۳) می‌دیدم که میراثم به غارت می‌رود. در این پاره‌گفتار، حذف از نوع کمرنگ‌سازی است. «چه کسی میراث را غارت می‌کند؟» به هویت کارگزار اشاره‌ای نشده است و عاملان غارت به پس‌زمینه رفته‌اند، اما از سایر فرازهای خطبه همچون «لَقَدْ تَقَمَّصَهَا فُلَانٌ»، «إِذْ عَقَدَهَا لِآخِرٍ بَعْدَ وَفَاتِهِ»، «إِلَى أَنْ قَامَ ثَالِثُ الْقَوْمِ» و... قابل‌شناسایی‌اند و با توجه به متن خطبه، قابل‌دریافت است که خلفای راشدین، میراث امام را تصاحب کردند. «در اینجا «هَب» در معنای «منهوب» یعنی غارت‌شده به کار رفته است» (منتظری، ۱۳۹۵: ۴۷). میراثی که امام علی (ع) از آن یاد می‌کند، خلافت است؛ «خلافت میراثی

1. Suppression
2. Backgrounding

الهی و معنوی است، نه میراث شخصی و مادی و حکومت ظاهری. در حقیقت، این میراث متعلق به همه امت است، ولی در اختیار امام و جانشین پیامبر(ص) قرار داده شده است» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰؛ ۳۱۰).

۲-۲-۲. اظهار

در ادامه به اظهار و زیر مؤلفه‌هایش می‌پردازیم. هنگامی که از «کارگزاران اجتماعی با صراحت در گفتمان‌ها نام برده می‌شود، مؤلفه اظهار مطرح می‌گردد» (Van Leeuwen, 2008: 32). ذکر عاملان اجتماعی در قالب اظهار با چهار محور کلی عرضه می‌شود: فعال‌سازی^۱، منفعل‌سازی، تشخیص‌بخشی، تشخیص‌زدایی و تعیین ماهیت.

۱-۲-۲-۲. فعال‌سازی

فعال‌سازی که به واگذاری نقش^۲ نیز معروف است، مؤلفه‌ای است که طی آن «کارگزاران به‌عنوان نیروهای فعال و پویا در یک کنش مشارکت داده می‌شوند و در قالب عاملان عمل‌بازنمایی می‌شوند» (Van Leeuwen, 2008:34). این مؤلفه از آن‌رو فعال‌سازی نامیده می‌شود که عملی از جانب فاعل همانند اصلی‌ترین عنصر جمله شکل می‌گیرد و در کلام گسترش می‌یابد.

«فَصْنَعِي رَجُلًا مِنْهُمْ لِصِغْنِهِ» (خطبه/۳) یکی از اعضای شورا به‌خاطر کینه‌اش از من روی برتافت. «رجل» به‌عنوان یک کارگزار فعال برای فعل «صنعی» طی فرایند رفتاری‌بازنمایی شده است. امام(ع) در این پاره‌گفتار از تصریح به ذکر نام کارگزار خودداری می‌کند و با بهره‌گیری از مؤلفه نامشخص‌سازی، به‌صورت اسم‌نکره‌ای به‌عنوان عنصری پویا و فعال که از خود آن حضرت روی برگردانده و به عثمان رأی داده است، آن را بازنمایی می‌کند. در اینجا عاملیت اهمیت ندارد، بلکه هدف اصلی، کنش و عمل مدنظر است که امام(ع) با ابهام در عاملیت، توجه مخاطب را بر کنش مدنظر متمرکز می‌کند.

۲-۲-۲-۲. منفعل‌سازی^۳

نقطه مقابل فعال‌سازی، منفعل‌سازی است. «این مؤلفه، زمانی اتفاق می‌افتد که کارگزار یا کارگزاران اجتماعی، دستخوش عمل یا اعمالی شده باشند» (Van Leeuwen, 2008: 34). در منفعل‌سازی، کارگزاران اجتماعی به‌نحوی بازنمایی می‌شوند که گویی پذیرنده کنش یا دریافت‌کننده اثر کنش هستند. «منفعل‌سازی خود به دو نوع تقسیم می‌شود؛ در واقع، می‌توان گفت، کارگزار اجتماعی ممکن است تأثیرپذیر مستقیم^۴ یا تأثیرپذیر غیرمستقیم^۵ باشد» (همان: ۳۴). در منفعل‌سازی از نوع تأثیرپذیری مستقیم کارگزاران همچون یک شی‌ءند که به‌عنوان عنصری کنش‌پذیر از یک عمل یا نتیجه آن تأثیر پذیرفته‌اند. مانند موارد زیر:

1. Activation
2. Role Allocation
3. Passivation
4. Subjection
5. Beneficialization

- «لَكَيْتَ أَسْفُتُ إِذْ أَسْفُوا، وَ طُرْتُ إِذْ طَارُوا» (خطبه/۳) ولی من هنگامی که پایین آمدند، پایین آمدم و هنگامی که پرواز کردند، پرواز کردم. در این پاره‌گفتار ضمیر بارز «ت» فاعل جمله است که به‌لحاظ جامعه‌شناختی-معنایی، کارگزاری تأثیرپذیر است. امام(ع) به‌عنوان گفته‌پرداز برای بیان شرایط خود، از لحاظ تسلط نداشتن بر امور که لزوماً برای حفظ مصالح جامعه مسلمان با خلفا در نمی‌افتادند، حال خود را به حال پرنده‌ای تشبیه کرده‌اند که به اشاره دیگران پرواز می‌کند یا می‌نشیند. «أَسْفُتُ الطَّائِرُ»، یعنی پرنده نزدیک به زمین شد. حضرت(ع) می‌خواهد، بفرماید: من برای اینکه اصل اسلام حفظ شود و اختلاف به‌وجود نیاید، ناچار بودم با آن‌ها هماهنگ باشم و در اوج گرفتن‌ها و پایین آمدن‌ها همراهشان باشم. (منتظری، ۱۳۹۵: ۵۳/۲). در این پاره‌گفتار، امام(ع) به‌عنوان کارگزاری منفعل و ناپویا بازنمایی شده است که تحت تأثیر تصمیمات و اقدامات سایر کارگزاران عمل می‌کند.

«منفعل‌سازی تأثیرپذیر غیرمستقیم» حالتی است که کارگزاران از یک عمل یا کنش سود و بهره می‌برند. آفاگل‌زاده و دیگران منظور از منفعل‌سازی را در عمل قرار گرفتن یا معطوف شدن نتیجه عمل به سوی کنش‌گران می‌دانند. (آفاگل‌زاده و دیگران، ۱۳۹۲: ۶). در این نوع منفعل‌سازی، کارگزار اجتماعی به‌عنوان کنش‌پذیر معنایی معرفی می‌شود. کارگزاری که به‌لحاظ جامعه‌شناختی-معنایی به‌واسطه منفعل‌سازی بازنمایی شده است، به‌لحاظ دستوری می‌تواند در جایگاه فاعل، مفعول یا متمم جمله قرار بگیرد.

- «حَتَّى صِرْتُ أَقْرَنُ إِلَى هَذِهِ النَّطَائِرِ!» (خطبه/۳) تا چه رسد به اینکه مرا هم‌سنگ این‌ها (اعضای شورا) قرار دهند. چنانچه ذکر شد در منفعل‌سازی تأثیرپذیر غیرمستقیم، کارگزاران دریافت‌کننده نتیجه عمل هستند. تعبیر امام از «صِرْتُ أَقْرَنُ» که طی آن ایشان به‌عنوان «پذیرنده اثر کنش» یا «متحمل تأثیرات کنش» بازنمایی شده است، به موضوع تشکیل شورای اشاره دارد که امام(ع) نیز به‌عنوان یکی از نامزدهای انتخاباتی به این شورا معرفی شده‌اند. ایشان با استفهام انکاری ابراز می‌کنند، «مَتَى اعْتَرَصَ الرَّيْبُ فِي مَعِ الْأَوَّلِ مِنْهُمْ...» چه زمانی در مقایسه من با نخستین آنان (ابوبکر) شک و تردید بود! تا چه رسد هم‌تراز آنان قرار گیرم. در این پاره‌گفتار، امام(ع) به‌عنوان کارگزاری منفعل بازنمایی شده است که متحمل نتیجه عملکرد دیگران قرار گرفته است. درواقع، ایشان طی یک گروه‌بندی نامعتبر، هم‌تراز با اعضای شورا قرار گرفته‌اند.

۳-۲-۲-۲. تشخیص بخشی^۱

سومین مؤلفه اظهار، تشخیص بخشی است؛ به این معنا که طی آن به کارگزاران اجتماعی مشخصه‌های انسانی نسبت داده می‌شود. تشخیص بخشی دارای دو زیرمؤلفه است؛ این دو زیرمؤلفه به‌ترتیب مشخص‌سازی و نامشخص‌سازی هستند (Van Leeuwen, 2008: 37). در مشخص‌سازی، هویت کارگزار به‌صورتی آشکار، روشن و شناخته‌شده است. هر بار که کارگزار اجتماعی با یکی از اشکال مشخص‌سازی بازنمایی می‌شود، سبب می‌شود تا رابطه اجتماعی‌ای شکل بگیرد، تغییر کند یا دوباره تأیید

1. Personalization

شود. ون لیوون برای مشخص سازی چندین شاخه فرعی در نظر می‌گیرد که عبارت‌اند از: پیونددهی و پیوندزدایی، تفکیک‌پذیری و تفکیک‌ناپذیری، طبقه‌بندی، نام‌دهی، مشخص‌سازی تک‌موردی و مشخص‌سازی چندموردی. در ادامه نمونه‌هایی از این مؤلفه‌ها در متن خطبه ذکر می‌شود:

پیونددهی^۱ مؤلفه‌ای است که در کارگزاران تشخیص‌دار و مشخص‌شده ظاهر می‌شود. «وقتی کارگزاران اجتماعی در یک گروه قرار می‌گیرند. در این حالت به صورت گروهی بازنمایی می‌شوند که درباره رویداد خاصی نظر واحدی دارند» (همان، ۳۸). به این ترتیب پیونددهی رخ داده است.

– «لَوْلَا حُضُورُ الْحَاضِرِ وَ قِيَامُ الْحُجَّةِ بِوُجُودِ النَّاصِرِ ... لِأَلْقَيْتُ حَبْلَهَا عَلَي غَارِبِهَا» (خطبه/۳) اگر به خاطر حضور حاضران و توده‌های مشتاق بیعت‌کننده و اتمام حجت بر من به خاطر وجود یار و یاور نبود ... مهار شتر خلافت را بر پشتش می‌انداختم. امام (ع) از جمله دلایل پذیرش خلافت را «جمعیت فراوان مردم» و «وجود یاوران» برشمرده است، بنابراین «الحاضر» و «الناصر» به عنوان کارگزارانی تشخیص‌دار در کامل شدن حجت بر امام برای پذیرش حکومت با یکدیگر پیوند خورده‌اند.

اگر گروهی از کارگزاران که در جایی از متن با یکدیگر پیوند و همراهی داشتند، سپس در جای دیگری از متن، پیوند خود را از دست بدهند و جدای از یکدیگر بازنمایی شوند، نشان‌دهنده این است که در موضوع دیگری با یکدیگر وحدت‌نظر ندارند. در این صورت مؤلفه پیوندزدایی^۲ رخ داده است. برای نمونه، در فراز «حتی یلقی ربه» (خطبه/۳) تا اینکه مؤمن پروردگارش را ملاقات کند. در این عبارت، فاعل «یلقی» یعنی «المؤمن» به عنوان کارگزاری تشخیص‌دار از دیگر کارگزاران که در فراز قبل با عناوین (الکبیر، الصغیر و المؤمن) به هم پیوند خورده بودند، منفک می‌شود و پیوندشان گسسته می‌شود. امام (ع) مؤمنان را از سایر افراد متمایز می‌کند و می‌فرماید: «مؤمن سختی‌های زیادی می‌کشد و کوشش فراوانی می‌کند تا به لقاءالله برسد.» در این دوره مؤمن، همواره از حق خویش محروم بوده است؛ «چراکه عبارت «يَكْدُخُ فِيهَا مُؤْمِنٌ» به این معنی است که مؤمن برای خودش کار و کوشش می‌کند، ولی حقش به او داده نمی‌شود» (صدوق، ۱۳۷۷: ۳۵۲/۲). در این پاره‌گفتار با استفاده از عنصر پیوندزدایی یک گروه از کارگزاران پیوندشان منفک می‌شود.

تفکیک‌پذیری^۳ مؤلفه‌ای است که طی آن «یک کارگزار یا گروهی از کارگزاران از سایر گروه‌ها متمایز می‌شوند» (Van Leeuwen, 2008: 39). «در این مؤلفه «خودی» از «غیرخودی» و «ما» از «آن‌ها» تفکیک می‌شود» (رحیمیان و جوکار، ۱۳۹۴: ۱۲۲). این متغیر گفتمان‌مدار با صراحت فردی یا یک گروه از کارگزاران را از دیگر گروه‌های مشابه تفکیک می‌کند. برای نمونه: «لَقَدْ تَقَمَّصَهَا فُلَانٌ وَ إِنَّهُ لَيَعْلَمُ أَنَّ مَحَلِّي مِنْهَا مَحَلُّ الْقَطْبِ مِنَ الرَّحَى» (خطبه/۳) او پیراهن خلافت را بر تن کرد، درحالی که خوب می‌دانست موقعیت من در مسئله خلافت همچون محور سنگ آسیاب است. در این پاره‌گفتار دو کارگزار نسبت به امری واحد [خلافت] از یکدیگر تفکیک شده‌اند؛ امام (ع) به عنوان گفته‌پرداز در این فراز به بیان

1. Association
2. Dissociation
3. Differentiation

تفاوت موضع خود نسبت به خلافت با موضع شخصی که عهده‌دار خلافت شده است، می‌پردازد و آن‌ها را از هم تفکیک می‌کند، اگرچه موضع هردو کارگزار به مسئله خلافت سنجیده شده است، اما خلیفه اول از مسئله خلافت برای منافع مادی و شخصی خود بهره گرفته است که از آن، به «قمیص» تعبیر شده است. درحالی که امام‌علی(ع) خود را به‌عنوان محور سنگ آسیاب که گرداننده جامعه است، تشبیه کرده است. در این عبارت تفکیک کردن در قالب دو هیئت تصویرگری شده است؛ هیئت اول با کاربرت استعاره در «تَمَصَّص» و هیئت دوم کاربرت تشبیهی بسیار لطیف «مَحَلُّ الْقَطْبِ مِنَ الرَّحَى» که ارزش و جایگاه امام(ع) را برای مخاطبان ملموس و قابل فهم سازد. «امام با عبارتی ادیبانه طی یک کنش گفتاری مدعی آن است که حکومت حق ایشان بوده، نه دیگری» (نجفی ایوکی و همکاران، ۱۳۹۶: ۹). همان‌طور که کار محور، نظام بخشیدن به سنگ آسیاب است، امام نیز با به‌دست گرفتن زمام جامعه، امور خلافت و مردم را سامان می‌دهد.

- «شَتَّانَ مَا يُؤْمِي عَلِيَّ كُورَهَا وَ يَوْمُ حَيَّانَ أَحْيَى جَابِرًا» (خطبه ۳) متفاوت است دو روز من، روزی که بر پشت شتر در بیابان بودم و روزی که در کنار حیّان برادر جابر قرار داشتم. امام(ع) با اشاره به بیت شعری از اعشی در این پاره‌گفتار بین خود و غیرخودی(خلیفه اول) که به ترتیب در واژه‌های «یومی» و «یوم حیّان» تشخیص یافته است، تفکیک ایجاد کرده است. «یومی» از کارگزاری نیابت می‌کند که در واقع مقصود از آن، خود امام(ع) است و به روزگار سخت ایشان اشاره می‌کند که در چه شرایط نابسامانی زمامداری خلافت را دریافت کرد، به سبب اینکه در زمان خلفای پیشین دستورات اسلام تغییر داده شده بود و به علت طوفان‌ها و حوادث دردناک، اوضاع جامعه ناآرام بود. از طرفی «یوم حیّان» به نیابت از کارگزاری تشخیص دار، یعنی خلیفه اول ذکر شده است و زمانی که خلیفه اول پس از پیامبر بر مسند خلافت نشست، جامعه اسلامی به سبب تدابیر پیامبر(ص) در شرایطی بسامان و مساعد بود. قابل ذکر است که در بسیاری از ترجمه‌ها بر این موضوع تأکید شده است که «مقصود امام(ع) از تمثیل جستن به این بیت، این است که حضرت، روزگار اعشی همراه با حیّان «یوم حیّان» را برای اشاره به ایامی که خود با پیامبر سپری می‌کردند و با آرامش و عزت در رکاب ایشان بودند، استعاره آورده‌اند و روزگار اعشی در ایام رانده شدن از درگاه حیّان «یومی علی کورها» را برای روزگار بعد از رسول‌الله و آن ایام سخت و ظلمانی را استعاره تمثیلیه آورده است.» (ابن میثم، ۱۳۶۲: ۲۵۸/۱-۲۵۷) به نظر نگارنده، مقصود امام(ع) از ارجاع به این بیت شعر و کاربرت مؤلفه تفکیک‌پذیری در آن، مقایسه میان شرایط خلافت خودشان با شرایط خلافت خلیفه اول است که پس از پیامبر در آسایش و آرامش در جایگاه خلیفه مؤمنان قرار گرفت؛ زیرا طبق این مؤلفه، در این پاره‌گفتار دو کارگزار متفاوت تشخیص یافته است. البته در ادامه، امام(ع) حالات خلیفه اول را بیان می‌کند و این معنا از اقتضای خطبه و سایر عبارات برداشت می‌شود.

«هرگاه کارگزاران با توجه به هویت جمعی یا نقش‌هایی که در آن با دیگر کارگزاران سهیمند،

۱. «حیّان» و «جابر» دارای مؤلفه نام‌دهی غیررسمی نیز هستند.

بازنمایی شوند، طبقه‌بندی^۱ صورت گرفته است» (Van Leeuwen, 2008: 38). مؤلفه‌های مربوط به طبقه‌بندی عبارت‌اند از: نقش‌دهی^۲، هویت‌دهی^۳ و ارزش‌دهی.

- «ما أَخَذَ اللَّهُ عَلَى الْعُلَمَاءِ أَنْ لَا يُقَارُوا...» (خطبه/۳) و اگر نبود عهدی که خداوند از دانشمندان و علمای امت گرفته که سکوت نکنند... در این پاره‌گفتار، «العلماء» کارگزارانی هستند که برحسب نقش و کارکرد اجتماعی‌شان بازنمایی شده‌اند. مقصود امام (ع) از «العلماء» خود ایشان و افرادی هم‌سنگ خودشان است. «محمود عقاد» درباره علم و دانش امام می‌گوید: «امام علی(ع) در بین خلفای قبل از خود، اول خلیفه، حکیم و دانشمند بود که حکمت و فلسفه را به‌خوبی می‌دانست و علمای کلام و حکمای اسلام پیش از آنکه علوم یونان و فارس به آنان برسد، علم خود را از امام علی(ع) می‌گرفتند» (عقاد، ۱۳۴۹: ۱۳۲). امام(ع) در جایگاه یک عالم در برابر قدرت‌طلبی ظالمان می‌ایستد و در برابر ظلمی که در جامعه است، نمی‌تواند بی‌تفاوت باشد؛ زیرا «جلوگیری از ظلم ظالمان امری است که خداوند متعال انجام آن را برعهده علمای گذشته است» (رضوانی، ۱۳۸۹: ۲۷۹) و بازنمایی کارگزار «العلماء» به‌واسطه عنصر نقش‌دهی، بیانگر وظیفه و مسئولیتی است که برعهده آن‌هاست.

- «فَصَاحِبُهَا كَرَاكِبِ الصَّعْبَةِ إِنْ أَشَقَّ لَهَا حَرَمٌ وَ إِنْ أَسْلَسَ لَهَا تَفَحْمٌ» (خطبه/۳) کسی که با حوزه خلافت سروکار داشت به کسی می‌ماند که بر شتری سرکش سوار شود، اگر مهار آن را محکم بکشد، پره‌های بینی شتر پاره شود و اگر آن را آزاد بگذارد در پرتگاه سقوط می‌کند. کارگزار از طریق ایفای نقشی که در این پاره‌گفتار برعهده دارد در گروه خاصی طبقه‌بندی و از طریق واژه «صاحب» بازنمایی و مشخص شده است. صاحب خلافت کسی است که امر خلافت را برعهده بگیرد یا هرکس که متولی امر خلافت شود. «صعبة» به معنای انسان یا حیوان سرکش است (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ۳۲۲/۱). «ضمیر در «صاحبها» به خلافت برمی‌گردد؛ یعنی در طبیعت خلافت این دو خطر نهفته است. اگر شخصی که در رأس خلافت است، بخواهد با همه چیز قاطعانه برخورد کند، خطر عکس‌العمل‌های حاد وجود دارد و اگر بخواهد با سهولت و اغماض برخورد کند با خطر سقوط در دره انحراف و اشتباه و از میان رفتن ارزش‌های اسلامی مواجه می‌شود» (همان، ۳۲۳). بیان این ویژگی‌ها بر زمامداری اشاره می‌کند که دارای ضعف در مدیریت است و این از فراز قبل برداشت می‌شود؛ چراکه در توصیف خلیفه دوم، می‌فرمایند: وی سخنش تند، ملاقات با او رنج‌آور و اشتباهش زیاد و عذرخواهی‌اش بسیار بود. به نظر نگارندگان و با توجه به الگوی کارگزاران اجتماعی و کاربرد مؤلفه نقش‌دهی در این پاره‌گفتار، امام(ع) قصد دارد، بینش و منش سیاسی خود را به خلافت و زمامدار خلافت بیان کند.

«هرگاه به ویژگی‌های ذاتی و هویت کارگزاران اشاره شود، در این‌صورت هویت‌دهی رخ داده است» و این مؤلفه به سه شاخه فرعی هویت‌دهی مقوله‌ای^۴، هویت‌دهی نسبتی^۵ و هویت‌دهی

1. Categorization
2. Functionalization
3. Identification
4. Classification
5. Relatation identification

ظاهری^۱ تقسیم می‌شود (Van Leeuwen, 2008: 40). «اگر کارگزاران برحسب قراردادهای فرهنگی، تاریخی و طبیعی‌شان مانند نژاد، قومیت، زبان، جنس و مذهب بازنمایی شوند، هویت‌دهی از نوع مقوله‌ای است» (همان: ۴۰). «وَ قَامَ مَعَهُ بَنُو أَبِيهِ» (خطبه/۳) همراه با او خاندان پدری‌اش نیز برخاستند. در این پاره‌گفتار «عثمان» کارگزاری تشخیص‌دار است که از طریق اشاره به ویژگی‌های قومی و نژادی‌اش، یعنی خاندان پدری‌اش «بنو ابیه» همان قوم بنی‌امیه بازنمایی شده است. امام(ع) در تصویرگری اوضاع جامعه در زمان خلیفه سوم، وی را به‌مثابه کارگزاری فعال و مختار می‌نمایاند. در منابع مختلف تاریخی بدل و بخشش‌های فراوان خلیفه سوم به اقوام و خویشانش آمده است؛ «ابن‌ابی‌الحدید» در توصیف تعصب خلیفه سوم به قوم خود می‌گوید: «خلیفه سوم در دوران خلافت خود به بنی‌امیه که از اقوام پدری او بودند، امتیازات فراوانی داد و حکمرانی سرزمین‌های مختلف اسلامی را به ایشان سپرد» (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۳۷۸: ۱۹۹/۱-۱۹۸).

«اگر کارگزاران برحسب روابط خویشاوندی و دوستی‌شان مانند مادر، برادر، خواهر و ... بازنمایی شوند، هویت‌دهی نسبتی صورت گرفته است» (Van Leeuwen, 2008: 40). «وَ مَالِ الْأَخْرِ لِصِهْرِهِ» (خطبه/۳) و دیگری به‌خاطر دامادی‌اش به دیگری (عثمان) تمایل پیدا کرد. در این پاره‌گفتار، کارگزار از طریق اشاره به روابط خویشاوندی در واژه «صهره» بازنمایی شده است. «در اینجا مقصود از کسی که به‌خاطر دامادی‌اش متمایل شد، «عبدالرحمن بن عوف» شوهر «ام‌کلثوم» خواهر «عثمان» است» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ۳۳۸). امام(ع) به‌واسطه بازنمایی کارگزار با استفاده از مؤلفه هویت‌دهی نسبتی، حاکم بودن روابط قومی و قبیله‌ای را به‌عنوان معیاری در انتخاب هریک از خلفا یادآور می‌شود.

«و هرگاه کارگزاران براساس وضع ظاهری یا خصوصیات جسمانی‌شان بازنمایی شوند، هویت‌دهی ظاهری صورت گرفته است» (Van Leeuwen, 2008: 40). «قَامَ ثَالِثُ الْقَوْمِ نَافِحًا حِضْنِيهِ بَيْنَ نَتِيلِهِ» (خطبه/۳) سومین گروه به‌پا خاست، درحالی‌که از خوردن فراوان دو پهلویش برآمده بود. گفته‌پرداز برای آشکار نکردن نام کارگزار، وی را با یکی از ویژگی‌های ظاهری‌اش بازنمایی می‌کند. «در اینجا «حِضْن» به معنای پهلو و «نَافِحًا حِضْنِيهِ» به کسی گفته می‌شود که پهلوهایش از تکبر یا از شکم‌خوارگی برآمده باشد» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ۳۳۹/۱). امام با استفاده از تشبیه، خلیفه سوم را با خصوصیات ظاهری‌اش به‌عنوان کارگزاری شکم‌باره و حریص ترسیم کرده است. یکی از کارگزارانی که در خطبه شقشقیه به‌کرات با خصوصیات ظاهری بازنمایی شده است، شخص خلیفه سوم است.

«اگر کارگزاران به کمک اصطلاحات تقابلی و ارزشی که دارای بار مثبت یا منفی‌اند، بازنمایی شوند. ارزش‌دهی^۲ رخ داده است. این اصطلاح اگر همراه با بار معنایی مثبت باشد، ارزش‌دهی مثبت و اگر همراه با بار معنایی منفی باشد، ارزش‌دهی منفی نامیده می‌شود» (Van Leeuwen, 2008: 40). «... نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ غُلُوبًا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (خطبه/۳) سرای آخرت را تنها برای کسانی قرار

1. Physical identification
2. Appraisement

می‌دهیم که نه خواهان برتری‌جویی و استکبار در زمین هستند و نه خواهان فساد در آن و عاقبت نیک برای پرهیزگاران است. انسان‌های پرهیزگار به‌عنوان کارگزاران اجتماعی در این پاره‌گفتار برحسب خصوصیات مثبت «لا يُرِيدُونَ عُلُوًّا... و لا فساداً» یعنی کسانی که خواهان برتری‌جویی و استکبار نیستند، طبقه‌بندی و به‌صورت مثبت ارزش‌دهی شده‌اند.

«مُجْتَمِعِينَ خَوْلَى كَرِيضَةَ الْعَنَمِ» (خطبه/۳) مردم همچون گوسفندانی گرگ‌زده در اطراف من گرد آمدند. «مُجْتَمِعِينَ» در اینجا از مردمانی نمایندگی می‌کند که در فراز قبل با عنوان «الناس» بازنمایی شده بودند. و در این پاره‌گفتار با عبارت «رَيْضَةَ الْعَنَمِ» ارزش‌دهی منفی شده‌اند. حضرت در این قسمت چگونگی اجتماع مردمی را بیان می‌کند که برای بیعت به‌سوی ایشان هجوم بردند. «شاید این تشبیه از آن‌رو باشد که گوسفند نزد اعراب به بلاهت و نادانی معروف است، از سوی دیگر گله گوسفند مسیر خود را بدون نظم و هماهنگی می‌پیماید. شاید این تشبیه نیز اشاره‌ای به وصف حاضران داشته باشد که آنان شناخت کافی از امام نداشتند» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۷: ۲۰۴).

عنوان‌دهی^۱ مؤلفه‌ای است که طی آن «کارگزاران به‌واسطه عناوین و القابشان بازنمایی شده‌اند. عنوان‌دهی شامل دو شاخه فرعی مقام‌دهی و نسبت‌دهی می‌شود» (Van Leeuwen, 2008: 38). هرگاه کارگزاران با اشاره به روابط نسبتی و خانوادگی بازنمایی شوند، مؤلفه نام‌دهی به‌واسطه نسبت‌دهی رخ داده است. «شَتَّانَ مَا يَوْمِي عَلَى كُورِهَا وَ يَوْمُ حَيَّانَ أَخِي جَابِرٍ» (خطبه/۳) در اینجا «حَيَّان» با استفاده از نسبت خانوادگی بازنمایی شده است. «حَيَّان و جابر پسران سمین بن عمرو و از طایفه بنی‌حنیفه‌اند، حَيَّان رئیس یمامه و مورد احترام بود و در نعمت و فراوانی و رفاه زندگی می‌کرد. روایت شده است که حَيَّان، اعشی را نکوهش کرده است؛ به این دلیل که حَيَّان را برای شناساندن به برادرش نسبت داده است و اعشی از او عذرخواهی کرده و دلیل آورده است که به‌دلیل قافیۀ شعر چنین گفته است، اَمَّا حَيَّانَ عَذْرُ اعْشَى رَا نَبْذِيرَفْتَ» (ابن‌میثم، ۱۳۷۵: ۵۱۲/۱).

«هرگاه کارگزاران اجتماعی در آن واحد به‌عنوان شرکت‌کنندگان در بیش‌از یک نقش اجتماعی بازنمایی شوند، بازنمایی در قالب مشخص‌سازی چندموردی^۲ شکل گرفته است» (Van Leeuwen, 2008: 40). وارونگی^۳ یکی از زیرشاخه‌های مشخص‌سازی چندموردی است که طی آن کارگزاران اجتماعی دو نقش دارند و این دو نقش در تقابل با یکدیگرند. مؤلفه وارونگی از نوع هویت‌درهمی زمانی اتفاق می‌افتد که شخصیت، هویت یا نگرش کارگزار تغییر کند و دچار دگرگونی شود (همان، ۴۱). «هُوَ يَسْتَقِيلُهَا فِي حَيَاتِهِ إِذْ عَقَدَهَا لِأَخْرَ بَعْدَ وَفَاتِهِ» (خطبه/۳) او که در حیاتش از مردم می‌خواست عذرش را بپذیرند و از خلافت معذورش دارند، خود به‌هنگام مرگ عروس خلافت را برای دیگری کابین بست. در این پاره‌گفتار، خلیفه اول از طریق دو فعل «يستقيل» و «عقد» با دو نقش متضاد تشخیص یافته است؛ یکی

1. Tutiation

2. Overdetermination

3. Inversion

شخصیتی مربوط به دوران زندگی او که از مردم می‌خواست عذرش را بپذیرند و از خلافت معذورش دارند و دیگری شخصیتی مربوط به زمان وفاتش است که در هنگام مرگ برای خلافت تصمیم می‌گرفت و برای رهبری آن تعیین تکلیف کرد و آن را به عقد دیگری درآورد. «از نکات قابل توجه در بافت متنی در این جمله وجود تقابل یا طباق بین دو واژه «حیات» و «وفات» است که در کنار به‌کارگیری اسلوب تعجب در ابتدای جمله برای نشان دادن تناقض در گفتار ابوبکر، از سوی حضرت علی(ع) استفاده شده است» (باقرالحسینی، ۱۳۸۹: ۱۵۱/۱). امام(ع) با زبانی بلیغ در این فراز، علاوه بر ترسیم شخصیت خلیفه اول به‌عنوان کنش‌گری فعال با شخصیتی چندسویه به دخل و تصرفی که وی در مسئله خلافت و نادیده گرفتن حق امام(ع) اعمال کرده است، اشاره دارد.

یکی دیگر از زیرمؤلفه‌های مشخص‌سازی چندموردی، فشرده‌شدگی است: «این مؤلفه هنگامی محقق می‌شود که کارگزاران اجتماعی متصف به چندین رفتار اجتماعی متفاوت باشند و این عمل از طریق چکیده‌سازی^۱ صورت می‌گیرد» (Van Leeuwen, 2008: 49). در واقع هرگاه کارگزار با صفتی بازنمایی شود که آن صفت چکیده‌ای از چندین مفهوم دیگر باشد، مؤلفه فشرده‌شدگی رخ داده است. امام(ع) در عبارت «أَنَّ مَحَلِّيَّ مِنْهَا مَحَلُّ الْقَطْبِ مِنَ الرَّحَى» از جایگاه خود نسبت به رهبری جامعه و جانشینی پیامبر شفاف‌سازی می‌کند، سپس با بیان «يُنْحَلِزُ عَنِّي السَّيْلُ» (خطبه/۳) سیل خروشان علم و دانش از کوهسار وجودم سرازیر است. با استفاده از مؤلفه فشرده‌سازی از طریق مشخص‌سازی چندموردی به بیان شایستگی و حقیقت وجودی خویش می‌پردازد. فشرده‌سازی در واژه «السیل» به‌صورت تعمیم و تجرید به‌دست آمده است؛ «السیل» استعاره از کمالات امام(ع) است و بیانگر این است که «بزرگی مرتبه و منزلت، از آن ایشان است، گویی که بر فراز کوهی قرار دارد که سیل (علوم) از بلندای وجود ایشان جاری می‌شود» (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۳۳۷: ۷۶). یعنی امام(ع) به‌عنوان کارگزاری که صاحب ویژگی‌هایی همچون کمالات، علم و حکمت است، بازنمایی شده‌اند و این فضیلت‌ها به‌واسطه عنصر فشرده‌شدگی، در واژه «السیل» مشخص شده‌اند. «امام(ع) با ایراد این جملات، سعی در یادآوری شایستگی‌ها و حقیقت وجودی خویشتن به جامعه داشته است تا قدرت گفتمان خود در مقابل گفتمان رقیب را نشان داده و تفاوت عمیق میان دو ایدئولوژی را متذکر شود» (زودرنج و اربطی‌مقدم، ۱۴۰۱: ۱۲۵).

«هرگاه کارگزاران اجتماعی به‌صورت فرد یا گروهی غیرتعیین و بی‌نام ارائه شوند نامشخص‌سازی^۲ رخ داده است. این مقوله در قالب ادات ابهام و ضمائر مبهم (بعضی، شخصی، کسی و ...) نمود می‌کند» (Van Leeuwen, 2008: 41). «فَأَدُلِّي بِمَا إِلَى فُلَانٍ بَعْدَهُ» (خطبه/۳) خلافت را بعد از خودش به آن شخص (عمر) پاداش داد. در این پاره‌گفتار، کارگزار اجتماعی در واژه «فُلَانٍ» با به‌کارگیری عنصر نامشخص‌سازی، تشخص‌دار و بازنمایی شده است. امام(ع) هرجا از شروع خلافت فرد جدیدی نام می‌برد، از اشاره صریح به نام فرد خودداری و از طریق اسم‌ها و ادات نامشخص کارگزار مدنظر را

1. distillation
2. Indetermination

بازنمایی کرده است. «أَدُلِّي بِهَا» به معنای رشوه دادن است و واگذاری خلافت از ابوبکر به عمر از روی لیاقت و حق نیست و این شبیه رشوه دادن مال به حاکم است» (ابن ابی الحدید، ۱۳۳۷: ۱۶۳/۱). در اینجا خلیفه دوم (عمر) با عنوان «فلان» به صورت اسمی نامشخص در متن منعکس شده است. و اذعان دارد بر اینکه خلفای نخستین در یک کنش و واکنش گروهی خلافت را بین خود می‌چرخاندند. از دلایل بازنمایی کارگزاران با اسامی نامشخص، هم می‌توان به ناشناخته بودن هویت کارگزار اشاره کرد؛ یعنی گفته‌پرداز در حقیقت کارگزار را نمی‌شناسد یا هویت کارگزار مشخص و واضح نیست، به طوری که گفته‌پرداز از هر عنوانی، حتی اگر از ادات ابهام استفاده کند، برای همگان، مدلول آن قابل شناسایی است. در اینجا مدلول واژه «فلان» یعنی خلیفه دوم مشخص و قابل دریافت است.

۴-۲-۲. تشخیص زدایی^۱

تشخیص زدایی یکی از انواع مؤلفه‌های اظهار است و عبارت است از حالتی که طی آن کارگزاران اجتماعی با ابزارها و مشخصه‌های غیرانسانی بازنمایی شوند. «ون لیوون» دو مقوله را برای این مؤلفه برمی‌شمارد که عبارت‌اند از انتزاعی‌سازی^۲ و عینی‌سازی^۳ (Van Leeuwen, 2008: 36). انتزاعی‌سازی زمانی رخ می‌دهد که ویژگی، خصوصیت و صفت کارگزاران اجتماعی جایگزین آن‌ها می‌شود و از آن‌ها نیابت می‌کند (همان: ۳۶).

«فَرَأَيْتُ أَنَّ الصَّبْرَ عَلَى هَاتَا أَحَجِّي» (خطبه/۳) سرانجام دیدم بردباری و شکیبایی در این مسئله، به عقل و خرد نزدیک‌تر است. واژه «الصبر» در این فراز صفت و کیفیتی است که از کارگزار انسانی یعنی امام(ع) نیابت می‌کند. در واقع امام(ع) در مقام کارگزاری شکیبا با صبری خردمندانه در برابر غاصبان حق خود بازنمایی شده است.

همان‌گونه که بیان شد، یکی از انواع تشخیص زدایی عینی‌سازی است که طی آن کارگزاران اجتماعی از طریق ارجاع به یک مکان و یک شی‌ای که به آن‌ها مرتبط است یا از طریق ارجاع به گفته یا اندام بازنمایی می‌شوند. که به اولی مکان‌مداری^۴، نوع دوم ابزارمداری^۵، نوع سوم گفته‌مداری^۶ و مورد چهارم اندام‌مداری^۷ گفته می‌شود (Van Leeuwen, 2008: 40). در ادامه به هریک از این شاخه‌ها پرداخته می‌شود.

- «فَصَبْرُهَا فِي حَوْزَةِ خَشْنَاءَ» (خطبه/۳) آن را در اختیار کسی قرار داد که جوی از خشونت و سخت‌گیری بود. «حوزه» به معنای «ناحیه» و «طبیعت» است. حوزه در اینجا، درحقیقت اشاره به مجموعه اخلاق و صفات ویژه خلیفه دوم است» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ۳۲۰/۱). «حوزه خشناء» طبیعت و شخصیت خلیفه

-
1. Impersonalization
 2. Abstraction
 3. Objectivation
 4. Spatialization
 5. Instrumentalization
 6. Utterance autonomization
 7. Somatization

دوم را نمایندگی می‌کند، در اینجا کارگزار اجتماعی با استفاده از مؤلفه مکان‌مداری، عینی و به‌صورت تشخیص‌زدایی بازنمایی شده است.

- «فَسَدَلْتُ دُوَهَا نُوبًا» (خطبه/۳) من در برابر آن پرده‌ای افکندم. «سَدَلْتُ» بر وزن «عَدَلْتُ» به معنای نزول چیزی از بالا به پایین به‌گونه‌ای که آن را بپوشاند، است. بنابراین، «سَدَلْتُ» مفهومش این است که آن را رها کردم و چیزی بر آن فروافکندم (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰: ۳۰۵). در این پاره‌گفتار، حضرت امیر(ع) برای ترسیم عکس‌العمل خود در برابر غصب خلافت برای عینی کردن مفهوم چشم‌پوشی از خلافت با بهره‌گیری از تشخیص‌زدایی و ذکر شی‌ءای که لازمه پوشاندن است، «ثوباً» از طریق ابزارمداری اقدام به بازنمایی کارگزار کرده است.

- «كَأَنَّهُمْ لَمْ يَسْمَعُوا كَلَامَ اللَّهِ حَيْثُ يَقُولُ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ فِي الْأَرْضِ غُلُوبًا وَ لَا فَسَادًا...» (خطبه/۳) گویی که آن‌ها سخن خدا را نشنیده بودند که می‌فرماید: سرای آخرت را تنها برای کسانی قرار می‌دهیم که نه خواهان برتری‌جویی در زمین هستند و نه خواهان فساد در آن... گفته‌پرداز برای تقویت مفاهیم و مضامین مدنظر خود از آیات و پیام‌های قرآنی بهره می‌گیرد. در این فراز، سخن خدای متعال از کارگزار «الله» نیابت کرده است؛ در اینجا کارگزار «الله» با ارجاع به کلامش بازنمایی شده است.

- «طَفِقْتُ أَرْتِي بَيْنَ أَنْ أُصُولَ بَيْدِ جَدَاءٍ» (خطبه/۳) پیوسته در این اندیشه بودم که آیا با دست بریده [به مخالفان] حمله کنم؟ فعل «طَفِقْتُ» یعنی روی آوردم و شروع کردم. «أَرْتِي» یعنی می‌اندیشم و رأی و نظرم را به‌کار می‌گیرم. «أُصُولَ» یعنی خود را با نیرومندی به کار وادارم. (صدوق، ۱۳۸۶: ۵۰۷/۱). امام(ع) در این پاره‌گفتار با استفاده از تشخیص‌زدایی و بهره‌گیری از مؤلفه اندام‌مداری و بیان عضوی از بدن با گزینش واژه «ید» یعنی یار و یاور، مفهوم کارگزاری را عینی کرده است که برای هرگونه اقدام عملی در گرفتن حق خلافت به آن‌ها نیاز داشت. بنابراین «ید» از نیروهایی نمایندگی می‌کند که اشاره به «مردم» دارد، «مردمی» که همراه علی(ع) نبودند.

۵-۲-۲-۲. تعیین ماهیت^۱

یکی از متغیرهای مهم دیگر در بازنمایی کارگزاران اجتماعی مشخص کردن مرجع عام یا خاص است؛ کارگزاران می‌توانند در هیئت یک گروه یا به‌صورت فردی با هویت معین بازنمایی شوند. تعیین ماهیت دو زیرمجموعه اصلی به نام جنس ارجاعی^۲ و نوع ارجاعی^۳ دارد؛ جنس ارجاعی یا عام‌نگری به این معناست که کارگزار اجتماعی به‌صورت کلی و عام مطرح شود. واژگانی چون انسان، بشر، حیوان بر اموری عام دلالت دارند (Van Leeuwen, 2008: 37). مانند: «و الذی فلق الحبة و برأ النسمة» (خطبه/۳) سوگند به خدایی که دانه را شکافت و انسان را آفرید. «النسمة» انسان، جان و گاهی به معنای حیوان هم به‌کار می‌رود. (ابن‌میثم، ۱۳۶۲: ۶۹۷/۱). واژه «النسمة» به‌طور عام و کلی به «انسان» و «موجودات جاندار» اشاره دارد، بنابراین امام(ع) در جایی که به بیان دلایل پذیرش بیعت می‌پردازد، کلامش را با سوگند به

1. Type Allocation
2. Genericization
3. Specification

عظیم‌ترین کار خالق در جهان هستی، یعنی آفرینش انسان، روح و جان آغاز می‌کند، به این ترتیب با استفاده از جنس ارجاعی، کارگزار اجتماعی را به صورت پدیده‌ای کلی و عام [انسان] مطرح می‌کند. در نوع ارجاعی، کارگزاران در هیئتی خاص (جزئی و فردی) ذکر می‌شوند. «نوع ارجاعی بر فردی خاص یا گروه خاصی دلالت دارد که به صورت فرد ارجاعی و گروه ارجاعی نمود می‌یابد (Van Leeuwen, 2008: 37). هرگاه کارگزار یا کارگزاران اجتماعی با ارجاع به فردی خاص بازنمایی شوند، فرد ارجاعی^۱ رخ می‌دهد. «لَقَدْ وَطِئَ الْحَسَنَاتِ» (خطبه/۳) نزدیک بود حسن و حسین پایمال شوند. منظور از «الحسان» امام حسن (ع) و امام حسین (ع) است که در کلام امام (ع) به صورت دو فرد مشخص به واسطه مؤلفه فرد ارجاعی به عنوان افرادی خاص هویت یافته‌اند.

اگر کارگزاران اجتماعی به صورت گروه بازنمایی شوند، گروه ارجاعی^۲ رخ داده است. گروه ارجاعی دارای دو شاخه فرعی کلی ارجاعی و مجموعه ارجاعی است (همان: ۳۷). هنگامی که کارگزاران اجتماعی به صورت کلی بازنمایی شوند، دارای مؤلفه کلی ارجاعی^۳ هستند.

«جَعَلَهَا فِي جَمَاعَةٍ زَعَمَ أَنِّي أَخَذَهُمْ» (خطبه/۳) خلافت را در گروهی [به شورا] گذاشت که به پندارش من نیز یکی از آن‌ها بودم. این فراز به پایان یافتن دوران خلافت خلیفه دوم و تعیین جانشین وی اشاره می‌کند که در مقام تعیین جانشین خود، شش نفر را معرفی می‌کند. امام (ع) از افرادی که خلیفه دوم برای جانشینی تعیین کرد، با عنوان «جماعة» نام می‌برد، «جماعة» اشاره به کارگزاری دارد که به صورت کلی و در قالب یک گروه بازنمایی شده‌اند؛ گفته‌پرداز با استفاده از مؤلفه کلی ارجاعی از آوردن نام اعضای شورا به صورت فردی دوری جسته تا بدین وسیله به هویت اعضای گروه اشاره‌ای نشود.

و هنگامی که کارگزاران به صورت مجموعه‌ای از اعداد و ارقام معرفی و بازنمایی شوند، مجموعه ارجاعی^۴ محقق شده است (همان: ۳۷). پس از اینکه حضرت به تشکیل شورا برای تعیین جانشین خلیفه دوم اشاره می‌کند، در ادامه، نتیجه شورا را چنین بیان می‌کند: «إِلَىٰ أَنْ قَامَ ثَالِثُ الْقَوْمِ» (خطبه/۳) تا اینکه سومین گروه به پا خاست. منظور امام از «ثالث القوم» خلیفه سوم است که با استفاده از مجموعه ارجاعی به عنوان کمیت‌نمای عددی‌ای بازنمایی شده است تا از این طریق از ذکر نام او به صراحت خودداری شود.

در ادامه میزان نسبت کاربرد دو مؤلفه اصلی اظهار و حذف و سطح معناداری آن‌ها نشان داده می‌شود:

1. Individualization

3. Assimilation
4. Collectivation
5. Aggregation

۲. «الحسان» علاوه بر فرد ارجاعی مؤلفه نام‌دهی غیررسمی نیز دارد.

جدول ۱. جدول فراوانی و درصد فراوانی آزمون کاسکور و آزمون باینمیاال برای اظهار و حذف

متغیر	فراوانی	درصد	مقایسه با نسبت	سطح معنی داری
حذف	۱۱۰	۳۵/۷	۰/۶	۰/۰۶۹
اظهار	۱۹۸	۶۴/۳		
کل	۳۰۸	۱۰۰		
اماره کاسکور	درجه آزادی	سطح معنی داری		
آزمون کاسکور	۲۵/۱۴۳	۱	۰/۰۰۰	

در توزیع فراوانی، ۳۵/۷ درصد حذف و ۶۴/۳ درصد اظهار است. با توجه به آزمون کاسکور آماره برابر با ۲۵/۱۴۳ و سطح معنی داری برابر ۰/۰۰۰ است که از ۰/۰۵ کمتر است، بنابراین با اطمینان ۰/۹۵ فرض صفر آماری مبنی بر برابر بودن نسبت‌های اظهار و حذف رد می‌شود. با توجه به آزمون باینمیاال به مقایسه نسبت اظهار با مقدار ۰/۶ پرداخته می‌شود که با توجه به سطح معنی داری ۰/۰۶۹ که از ۰/۰۵ بزرگ‌تر است فرض برابری نسبت اظهار با ۰/۶ پذیرفته می‌شود.

جدول ۲: جدول فراوانی و درصد فراوانی آزمون کاسکور و آزمون باینمیاال برای فعال‌سازی، منفعل‌سازی،

تشخیص بخشی، تشخیص زدایی و تعیین ماهیت

فراوانی	درصد	مقایسه با نسبت	سطح معنی داری
فعال‌سازی	۶۴	۳۲/۳	۰/۳۹۷
منفعل‌سازی	۳۰	۱۵/۲	
تشخیص بخشی	۶۹	۳۴/۸	
تشخیص زدایی	۲۱	۱۰/۶	
تعیین ماهیت	۱۴	۷/۱	
کل	۱۹۸	۱۰۰	
اماره کاسکور	درجه آزادی	سطح معنی داری	
آزمون کاسکور	۵۹/۸۲۸	۴	۰/۰۰۰

در توزیع فراوانی، ۳۲/۳ درصد فعال‌سازی، ۱۵/۲ درصد منفعل‌سازی، ۳۳/۸ درصد تشخیص بخشی، ۱۱/۶ درصد تشخیص زدایی و ۷/۱ درصد تعیین ماهیت است. با توجه به آزمون کاسکور آماره برابر با ۵۹/۸۲۸ و سطح معنی داری برابر ۰/۰۰۰ است که از ۰/۰۵ کمتر است، بنابراین با اطمینان ۰/۹۵ فرض صفر آماری مبنی بر برابر بودن نسبت‌های فعال‌سازی، منفعل‌سازی، تشخیص بخشی، تشخیص زدایی و تعیین ماهیت رد می‌شود.

برای مشخص شدن میزان به‌کارگیری مؤلفه‌های پوشیده و صریح از روش زیر استفاده می‌شود:

$$\text{میزان رازگونی متن} = \frac{\text{مجموع ارجاعات پوشیده} \times 100}{\text{کل ارجاعات (پوشیده و صریح)}}$$

جدول ۳: بسامد مؤلفه‌های گفتمان‌مدار پوشیده و میزان راز‌گونه‌گی متن

میزان راز‌گونه‌گی	تعیین ماهیت جنس ارجاعی		تشخص بخشی طبقه‌بندی کردن		تشخص زدایی		منفعل‌سازی		حذف	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۵۸/۱۱	۱	۰/۶	۱۷	۹/۵	۱۱/۷	۲۱	۱۶/۸	۳۰	۶۱/۴	۱۱۰

۳. نتیجه‌گیری

امام‌علی(ع) یکی از شخصیت‌های برجسته دینی و سیاسی است که در خطبه شقشقیه به بیان مسائل حکومت و تحولات جامعه پس از پیامبر که بازتابی از بینش و منش سیاسی ایشان است، می‌پردازد. با بررسی و تحلیل نحوه بازنمایی کارگزاران اجتماعی در خطبه مدنظر در مجموع ۳۰۸ نمونه مؤلفه جامعه‌شناختی- معنایی از متن خطبه دریافت شد. داده‌های جدول بالا نشان می‌دهد که میزان کاربرد مؤلفه اظهار نسبتاً بیشتر از بسامد کاربرد مؤلفه حذف است؛ داده‌های مربوط به بسامد کاربرد مجموع دو زیرمؤلفه حذف؛ یعنی پنهان‌سازی و کم‌رنگ‌سازی نشان می‌دهد که کم‌رنگ‌سازی به مراتب بسیار بیشتر در گفتمان امام کاربرد داشته و بیانگر این است ایشان تمایلی به استفاده از عنصر پنهان‌سازی ندارند. از مجموع ۳۰۸ مؤلفه، ۱۹۸ مؤلفه به انواع مؤلفه‌های اظهار مرتبط است که در این میان به ترتیب، تشخص‌بخشی و فعال‌سازی بسامد بیشتری دارند؛ در تشخص‌بخشی با عنصر مشخص‌سازی، زیرمؤلفه‌های هویت‌دهی نسبتی و ارزش‌دهی منفی بیشترین بسامد کاربرد را داشتند؛ در هویت‌دهی نسبتی، عثمان و عبدالرحمن بن عوف، کارگزارانی هستند که با روابط نسبتی بازنمایی شده‌اند و این حاکی از اهمیت ویژه‌ای است که امویان برای انساب قائل بودند که در گفتمان امام(ع) به وضوح استنباط می‌شود. در ارزش‌دهی منفی؛ مردم به سبب نحوه روی آوردنشان به امام برای بیعت کردن و بیعت‌شکنی‌شان و همچنین، عثمان و اعضای شورا هرکدام به سبب رفتار و عملکرد نادرستشان طی این فرایند بازنمایی شده‌اند. تشخص‌بخشی از طریق پیونددهی نسبت به سایر زیرمؤلفه‌های تشخص‌بخشی در متن خطبه بسامد بالایی داشت. اعضای شورای شش نفره و خلفای راشدین، از جمله کنش‌گرانی هستند که به سبب اهداف مشترکی که دنبال می‌کردند به واسطه این مؤلفه بازنمایی شده‌اند. آنچه که از ایدئولوژی و گفتمان حاکم بر کلام امام(ع) در بازنمایی کارگزاران مشخص می‌شود، این است که ایشان هرگاه از خلفای راشدین سخن آورده‌اند، آن‌ها را به صورت کارگزارانی فعال و پویا بازنمایی کرده‌اند؛ کنش‌گرانی فعال هم در تصاحب خلافت، هم در تقسیم خلافت بین خودشان و هم در غارت بیت‌المال. به تعبیر دیگر، گروهی که برای تحقق بخشیدن به تصمیمات و خواست خودشان در یک کنش و واکنش جمعی در مجموع خطبه مشارکت داشتند. از مجموع ۳۰ نمونه مؤلفه منفعل‌سازی، کارگزاری که بیشترین درصد انفعال و ناپویایی را در خطبه به خود اختصاص داده است، خود امام علی(ع) و پس از آن مردم جامعه هستند که به عنوان ابژه‌هایی بازنمایی شده‌اند که دستخوش سیاست‌ها و کنش و واکنش‌های خلفا قرار داشتند. امام(ع) اگرچه در خطبه حضوری پررنگ دارد، اما حضور ایشان در قالب کارگزاری منفعل بازنمود شده است؛

امیرالمؤمنین(ع) در چنین شرایطی برای حفظ مصالح مسلمانان، پایداری اسلام و حفظ جایگاه قرآن به مثابه شهروندی تسلیم ایستادگی کرد. در رابطه با عنصر منفعل سازی، می توان گفت، بین کارگزاران فعال و منفعل رابطه عکس وجود دارد؛ هر کنش و واکنش خلفا به دنبال خود، عنصر منفعل شدن کارگزاری دیگر از جمله امام(ع) و مردم را در پی دارد.

تعیین ماهیت نیز با دو عنصر فرد ارجاعی و کلی ارجاعی در متن خطبه نمود داشت؛ در گفتمان امام(ع) آنچه از ساخت‌های گفتمان مدار برداشت می‌شود، این است که ایشان تمایلی به ذکر نام افراد ندارد، به ویژه در مواردی که از خلفای راشدین یا اعضای شورای شش نفره سخن به میان می‌آید از آن‌ها در قالب کلی ارجاعی با عناوینی همچون «الشوری»، «الجماعة»، «النظائر» و ... یاد می‌کند، یا به جای ذکر نام خلفا با استفاده از مجموعه ارجاعی در قالب اعداد و ارقامی همچون «الأول» و «الثالث» از ذکر نام آن‌ها به طور مستقیم خودداری می‌کند و نام‌دهی فردی را تنها برای افرادی به کار می‌برد که در جریان غصب خلافت نقشی ندارند و افرادی خارج از موضوع اصلی خطبه هستند، به دلیل بی‌اهمیتی ذکر نام این افراد برای مخاطب. مثلاً «جابر»، «حیان» و «حسان».

از جمله مؤلفه‌هایی که در متن خطبه کاربرد نداشت، بازنمایی نداشتن کارگزاران به واسطه عنصر مقام‌دهی است و این ناظر است به بینش سیاسی امام(ع) که هیچ‌گونه مشروعیتی برای حکومت خلفای راشدین قائل نبودند و همچنین کاربرد نداشتن مؤلفه مشخص‌سازی چندموردی که از طریق وارونگی، دلالت ضمنی، فشردگی نمایانگر می‌شود به سبب اقتضای این مؤلفه‌ها است که غالباً در متون ادبی کاربرد دارند و خطبه ششقیه متنی سیاسی است.

با توجه به اینکه میزان کاربرد مؤلفه‌های پوشیده یعنی؛ حذف، منفعل‌سازی، تشخیص‌زدایی، تشخیص‌بخشی، طبقه‌بندی کردن و تعیین ماهیت از نوع جنس ارجاعی تفاوت معناداری با یکدیگر دارند، از این رو برای سنجش میزان رازگونگی متن طبق داده‌های جدول (۳) از مجموع مؤلفه‌های صریح و پوشیده ۵۸ درصد متن اختصاص به مؤلفه‌های صریح دارد و این بیانگر پوشیدگی نداشتن گفتمان امام(ع) است. نتایج تحلیل مؤلفه‌های الگوی ون لیوون حاکی از آن است که بین ساخت‌های ایدئولوژیک و ساخت‌های گفتمان مدار رابطه‌ای دوسویه و مستقیم وجود دارد. همچنین نتایج نشان می‌دهد که هیچ متن و گفته‌ای خالی از ارزش‌گذاری نیست و می‌توان گفت هر نویسنده یا گفته‌پردازی به نوعی در جایگاه مشروعیت‌بخشی یا مشروعیت‌زدایی از یک ایدئولوژی، نظم یا دیدگاه ویژه‌ای است.

منابع

- ابن‌ابی‌الحدید المعتزلی (۱۳۷۸). شرح نهج البلاغه. قم: دارالکتب العلمیه.
- باقرالحسینی، محمدبن اسماعیل (۱۳۸۹). شرح مفردات نهج البلاغه. قم: بوستان کتاب.
- بحرانی، میثم‌بن علی بن میثم (۱۳۶۲). شرح نهج البلاغه، دفتر نشرالکتاب.
- ----- (۱۳۷۵). شرح نهج البلاغه، ترجمه قربانعلی محمدی مقدم و علی‌اصغر نوایی یحیی‌زاده، ج ۱، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- جانستون، باربارا (۱۳۹۸). تحلیل گفتمان. ترجمه سیدجلیل شاهرزی لنگرودی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- حقیقت، سیدصادق (۱۳۸۵). روش‌شناسی علوم سیاسی. قم: انتشارات دانشگاه مفید.
- رسولی، محمدرضا و نعمت‌اللهی، پویا (۱۴۰۰). نظریه گفتمان: از ساختارگرایی تا پسا ساختارگرایی. تهران: نشر لوگوس.
- رضایی‌پناه، امیر و شوکتی مقرب، سمیه (۱۳۹۵). تحلیل گفتمان سیاسی (امر سیاسی به مثابه یک برساخت گفتمانی). تهران: نشر تیسرا.
- رضوانی، علی‌اصغر (۱۳۸۹). آهی سوزان از امیرمؤمنان. قم: دلیل ما.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۸). تجزیه و تحلیل نشانه معناشناسی گفتمان. ج ۷. تهران: سمت.
- صدوق، محمدبن علی (۱۳۸۶). علل الشرایع. ترجمه: سید محمدجواد ذهنی. قم: انتشارات مؤمنین.
- صدوق، محمدبن علی (۱۳۷۷). معانی‌الآخبار. ترجمه: عبدالعلی محمدی شاهرودی. چاپ دوم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- عقاد، عباس محمود. (۱۳۴۹). شخصیت حضرت علی علیه‌السلام. ترجمه: سیدجعفر غضبان. تهران: ماه نو.
- عنوز، صباح عباس. (۲۰۱۵). نهج البلاغه صوت‌الحقیقه. الطبعة الأولى. العراق: کربلاء المقدسه. مؤسسة علوم نهج البلاغه.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۹۰). پیام امام امیرالمؤمنین(ع): شرح و تازه و جامعی بر نهج البلاغه. چاپ اول. قم: انتشارات امام علی بن ابی‌طالب.
- منتظری، حسینعلی (۱۳۹۵). درس‌هایی از نهج البلاغه. چ سوم. قم: انتشارات سرایی.
- یارمحمدی، لطف‌الله (۱۳۹۵). تجزیه و تحلیل مقابله‌ای گفتمان‌شناختی (زبان فارسی و انگلیسی در چارچوب زبان‌شناسی انتقادی). تهران: انتشارات هرمس
- ----- (۱۳۹۳). گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی. تهران، هرمس.
- ----- (۱۳۸۵). ارتباطات از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی. تهران: هرمس.
- یورگنسن، ماریان و فیلیپس، لوئیز (۱۴۰۰). نظریه و روش در تحلیل گفتمان. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نی.
- آقاگل‌زاده، فردوس، خیرآبادی، رضا و گلفام، ارسلان. (۱۳۹۲). مطالعه تطبیقی شیوه‌بازنمایی کنش‌گران ایرانی و غربی در پرونده هسته‌ای در رسانه‌های بین‌المللی (الگوی ون لیوون ۲۰۰۸). جستارهای زبانی، (۴) ۱۳، ۱۹-۱.
- اسدی، معصومه، گلفام، ارسلان، آقاگل‌زاده، فردوس و افراشی، آریتا (۱۳۹۴). مؤلفه‌های زبان‌شناختی و جامعه‌شناختی - معنایی و بازنمایی کنشگران اجتماعی در متون مطبوعاتی، جستارهای زبانی، (۶) ۲، ۲۴-۱.

- امامی فر، علی (۱۳۷۹). اشارات تاریخی امام علی (علیه السلام) در خطبه شقشقیه. *سامانه نشریات معرفت*، (۹) ۳۹. ۷۰-۶۱.
- جوکار، سمیه و رحیمیان، جلال (۱۳۹۴). تصویرسازی کارگزاران اجتماعی در اشعار سیاسی ملک الشعرای بهار. *از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی. مجله شعرپژوهی*. (۷) ۲، ۱۳۴-۱۱۱.
- حقیقت، سید صادق (۱۳۸۹). مسئله ساختار/کارگزار در علوم اجتماعی. *فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی*، (۱۶) ۶۴ و ۶۵، ۱۶۶-۱۴۷.
- زودرنج، صدیقه و اربطی مقدم، شیرین. (۱۴۰۱) واکاوی خطبه شقشقیه با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی. *فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه*، (۱۰) ۳۷، ۱۱۵-۱۳۹. <https://doi.org/10.22084/nahj.2021.24901.2708>
- سلطانی، علی اصغر (۱۳۸۳). تحلیل گفتمان به مثابه نظریه و روش. *علوم سیاسی*، (۷) ۲۸، ۱۸۰-۱۵۳.
- نجفی ایوکی، علی، رسول نیا، امیرحسین و کاوه نوش‌آبادی، علیرضا (۱۳۹۶). تحلیل متن‌شناسی خطبه شقشقیه براساس نظریه کنش گفتاری "سرل". *فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه*، (۵) ۱۹، ۱-۱۷. <https://doi.org/10.22084/nahj.2021.24901.2708>
- Van Leeuwen, T. (1996). *The representation of social actors in discourse*. In Caldas-Coulthard, C. R., & Coulthard, M. (Eds.), *Texts and practices*.
- Van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.